

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 351.84

Андрющенко О.Б.,
кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри маркетингу та торговельного підприємництва,
*Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету*

Andryushchenko Helena,
Candidate of Sciences in Public Administration,
Associate Professor, Department of Marketing and Trade Entrepreneurship,
*Kharkov Trade and Economic Institute of Kyiv National
Trade and Economic University*

ЯКІСТЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Андрющенко О.Б. Якість життя населення у системі соціально-економічного розвитку держави. Проаналізовано еволюцію держави в процесі управління якістю життя населення на рівні розвитку неправової, правової та соціальної держави. Визначено взаємозв'язок компонентів якості життя населення та існуючих моделей соціально-економічного розвитку держави у системі сталого розвитку. Перераховано ознаки правової держави та основні принципи її функціонування. Кожне суспільство в розвитку власної правової системи охарактеризоване виконанням як формальних вимог даної моделі, так і неформальним її втіленням, імплементацією в культурі суспільства. Але у зв'язку із цим не кожна державу, в якій є правова система і законодавство, можна вважати правовою. Досліджено, що соціальна держава є наслідком становлення правової культури суспільства, коли стандарти правової держави стають частиною поведінкових моделей членів суспільства.

Ключові слова: якість життя, компоненти, соціально-економічний розвиток, система, сталий розвиток.

Андрющенко Е.Б. Качество жизни населения в системе социально-экономического развития государства. Проанализирована эволюция государства в процессе управления качеством жизни населения на уровне неправового, правового и социального государства. Определена взаимосвязь компонентов качества жизни населения и моделей социально-экономического развития государства. Сформулированы признаки правового государства и принципы его функционирования, которые являются наиболее универсальными. Каждое общество в развитии собственной правовой системы характеризуется реализацией как формальных требований данной модели, так и неформальным ее воплощением, имплементацией в культуре общества. Однако не каждое государство можно считать правовым, если даже у него есть правовая система и законодательство. Установлено, что социальное государство является следствием становления правовой культуры общества, а стандарты правового государства становятся частью поведенческих моделей общества.

Ключевые слова: качество жизни, компоненты, социально-экономическое развитие, система, устойчивое развитие.

Andryushchenko Helena. Quality of life of the population in the system of socio-economic development of the state. Examined the evolution of the State in the management of the quality of life of the population, analyzed the level of development is not legal, legal and social State. The basic components of the quality of life of the population. The investigated relation relationship defined components of quality of life in the system of sustainable development. The listed signs of a lawful state and principles of its functioning, which are general, universal provisions. Individual society in the development of its own legal system can be characterized by the fulfillment of both the formal requirements of this model and its informal implementation, implementation in the culture of society; mapping not only in legislation, but also cultural patterns of citizens' behavior. It is important that for the establishment of a social state the necessary level of well-being or economic development of the state must be ensured. Poor countries, as well as states in the transition process, can not move to building a social state, bypassing the legal form. The notions of "rule of law" and "social state" are most often used to indicate the desired prospect of the development of what humanity seeks to make an ideal of building public relations. "The rule of law" embodies the idea of

the rule of law, equality, justice, the absence of legal violence in society from the state. The formation of these ideas and the practice of their implementation has a long and rather complicated history. One of the main attributes is the absence of power structures in the society that stand outside and over state authorities. All state power authorities must belong and be exercised only by state authorities. The social state includes a wide range of social guarantees in the complex of quality of life, forms values and creates conditions for improving the quality of life of citizens. It is important to note that a social state is possible in the presence of a developed civil society. Social state as the most developed form at this stage of development of civilization conducts social policy aimed at improving the quality of life of the population. This type of state is characterized by special functions, since only a social state is a "state for a person" and actually provides material resources with the right of a citizen to life.

Key words: quality of life, social and economic development, system, sustainable development.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Еволюція ролі держави в процесі управління якістю життя населення визначається взаємоузгодженим розвитком держави і суспільства. Дослідники виділяють декілька якісно відмінних форм держави: неправову, правову, соціальну. У зв'язку із цим не кожену державу, в якій є правова система і законодавство, можна вважати правовою. Процес законотворчості може бути спрямований на забезпечення антидемократичних, деспотичних форм правління. В авторитарних і тоталітарних режимах з уявним конституціоналізмом лише проголошуються права і свободи. Тому необхідним завданням є визначення якості життя як похідної від еволюції ролі держави в забезпеченні прав і свобод громадян.

Огляд (аналіз) останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Ідея правової держави виникла давно, проте цілісна концепція склалася тільки в період становлення буржуазного суспільства. Ідеї Дж. Локка, Ш. Монтеск'є та інших мислителів знайшли втілення в конституційному законодавстві США і Франції в кінці XVIII ст. Сам термін «правова держава» затвердився у німецькій літературі в першій третині XIX ст. Сьогодні питанням систематизації компонентів якості життя присвячено роботи В.В. Васильової, В.Б. Бойцова, В.П. Бабінцева, А. Аткисона, О.В. Антіпіної, С.А. Айвазяна, Р.А. Агжанова.

Формулювання завдання дослідження. Таким чином, виникає потреба на науковому рівні систематизувати та узагальнити існуючі компоненти якості життя населення у системі соціально-економічного розвитку держави.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сучасний погляд на ознаки правової держави містить такі елементи: верховенство права і закону в усіх сферах життя суспільства; рівність усіх перед законом; поділ влади на три гілки; реальність прав і свобод людини, їх правова і соціальна захищеність; визнання прав і свобод людини найвищою соціальною цінністю; взаємна відповідальність особистості й держави; політичний та ідеологічний плюралізм; стабільність законності і правопорядку в суспільстві [1].

Базовими принципами функціонування правової держави є: панування закону в усіх сферах суспільного життя, у тому числі над органами влади; визнання і гарантування прав та свобод людей. Ці права даються людині завдяки факту його народження, а не даруються владою; взаємна відповідальність держави і гро-

мадянина. Вони рівною мірою несуть відповідальність за свої дії перед законом. Їхні дії охоплюються формулою: «Все, що не заборонено індивіду, йому дозволено; все, що не дозволено органам влади, їм заборонено»; поділ гілок державної влади – цей принцип виключає можливість монополізації політичної влади в країні; розмежування повноважень між органами влади різних рівнів; контроль над здійсненням законів із боку прокуратури, суду, арбітражу, податкових служб, правозахисних організацій, засобів масової інформації та інших суб'єктів політики [1].

Перераховані ознаки правової держави та принципи його функціонування є загальними, універсальними положеннями. Кожне окреме суспільство в розвитку власної правової системи може бути охарактеризоване виконанням як формальних вимог даної моделі, так і неформальним її втіленням, імплементацією в культурі суспільства, відображенням не тільки в законодавчих нормах, а й у культурних зразках поведінки громадян.

У зв'язку із цим не кожену державу, в якій є правова система і законодавство, можна вважати правовою. Процес законотворчості може бути спрямований на забезпечення антидемократичних, деспотичних форм правління. В авторитарних і тоталітарних режимах з уявним конституціоналізмом лише проголошуються права і свободи. І тим не менше у взаєминах правової держави й особистості повинен панувати пріоритет прав людини, закріплений конституційно, який не може бути порушений законодавцем і представниками інших органів державної влади.

Правова держава є необхідною умовою інтеграції країни у світову спільноту. У зв'язку із цим існує низка документів, визнаних світовою спільнотою, дотримання яких дає змогу говорити про правові відносини в суспільстві. До них належать: Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 р., Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. Прогресивною формою розвитку держави і права на теперішньому етапі вважається соціальна держава як форма еволюції взаємодії системи державного управління і членів суспільства. Визначено, що соціальна держава – це форма держави, найважливішою функцією якої є активний вплив на соціальні відносини в інтересах широких верств населення [1].

Термін «соціальна держава» уведено в науковий обіг у XIX ст. Уперше соціальний характер держави був проголошений у Конституції ФРН у 1949 р. Концепція соціальної держави остаточно сформувалася у другій половині XX ст. Соціальна держава конструє тип суспільства, який дає змогу забезпечити більш рівномірний

розподіл матеріальних і духовних благ, вирівняти за допомогою соціальних стандартів стартові можливості громадян, створити для них сприятливе соціально-культурне середовище проживання. Воно виступає в ролі гаранта забезпечення рівня життя, гідного людини, особливо в таких сферах, як рівень доходів, забезпечення житлом, охорона здоров'я, доступна освіта і культура.

Соціальна держава є наслідком становлення правової культури суспільства, коли стандарти правової держави стають невід'ємною частиною поведінкових моделей членів суспільства. При цьому не всі суспільства мають реальну можливість практичного втілення ідеї соціальної держави, оскільки цей процес залежить від низки чинників і вимагає задоволення таких необхідних умов: високого рівня економічного розвитку країни; наявності правової держави; відповідного рівня політичної культури громадян.

Важливо, що для становлення соціальної держави повинен бути забезпечений необхідний рівень добробуту, або економічного розвитку держави. Бідні країни, а також держави, що знаходяться в перехідному процесі, не можуть перейти до побудови соціальної держави, минаючи правову форму.

Формально статус соціальної держави офіційно закріплений у конституціях як економічно розвинених, так і перехідних країн: Німеччини, Іспанії, Франції, України [1]. Зокрема, згідно з Конституцією, Україна – суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава (ст. 1); людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3) [2]. У цьому визначенні паралельно використовуються терміни «правова» і «соціальна» держава. Це дає підстави стверджувати, що соціальна держава характеризує додатковий аспект системи державного управління, спрямованість її дій на пріоритет соціальних цінностей; водночас не можна заперечувати, що соціальна держава є якісною стадією розвитку правової.

Поняття «правова держава» і «соціальна держава» найчастіше використовуються для позначення бажаної

перспективи розвитку того, до чого прагне людство, що становить ідеал побудови суспільних відносин. «Правова держава» втілює у собі ідеї панування права, рівноправності, справедливості, відсутність поза правового насильства в суспільстві, передусім із боку держави. Формування цих ідей і практика їх реалізації має тривалу й досить складну історію. Однією з головних ознак є відсутність у суспільстві владних структур, що стоять поза і над органами державної влади. Всі державно-владні повноваження повинні належати і здійснюватися тільки державними органами. Своєю чергою, слово «соціальний» на багатьох мовах означає громадський, загальний, публічний, тобто що відноситься до життя людей у суспільстві. Природа соціальної держави тісно пов'язана з розвитком прав людини, демократії, громадянського суспільства і правової держави. Процес становлення такої держави пов'язаний не тільки з політикою та економікою, а й з моральною свідомістю суспільства, рівнем його культури. Будь-яка держава, будучи продуктом суспільного розвитку, у широкому значенні цього слова є соціальною. Якість життя населення як мета системи державного управління є похідною від якісного стану держави як інституту, зміна якого відбувається еволюційно.

Так, неправова держава, цілі якої не включають дотримання прав і свобод громадян, навпроти, зобов'язана піклуватися про безпеку їхньої життєдіяльності. Комплекс показників безпеки життєдіяльності і заповнює управлінський блок «моніторинг – аналіз – управління», функції якого включають забезпечення якості життя населення. У правовій державі поняття якості життя включає, крім безпеки життєдіяльності, забезпечення необхідних свобод – економічних, соціальних, політичних, які дають змогу членам суспільства забезпечити не тільки бажаний рівень життя, а й її якість (рис. 1).

Соціальна держава включає в комплекс параметрів якості життя широкий спектр соціальних гарантій, формує цінності і створює умови для підвищення якості життя громадян. При цьому важливо відзначити,

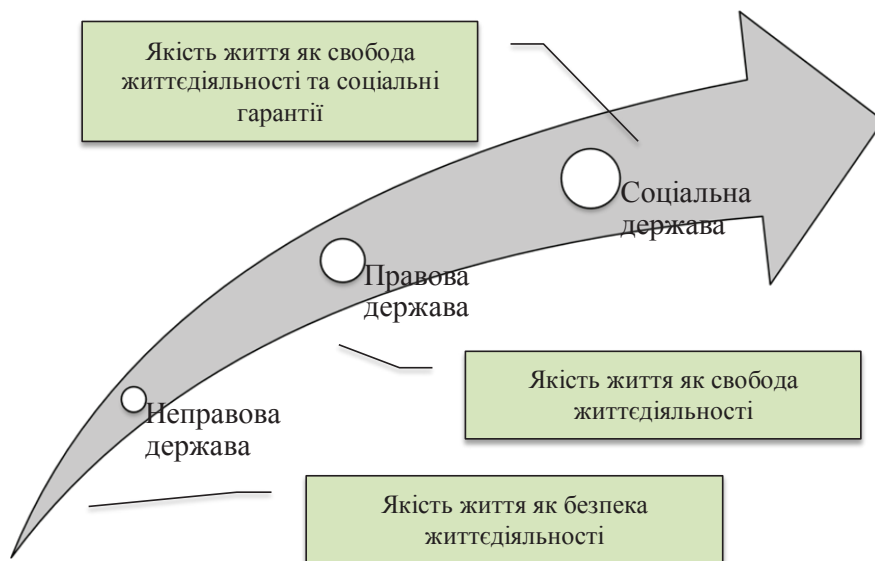

Рис. 1. Якість життя як похідна від еволюції ролі держави в забезпеченні прав і свобод громадян

Джерело: запропоновано автором

що соціальна держава можлива тільки за наявності розвинутого громадянського суспільства, де відповідальність за низку складників якості життя належить кожній особистості і соціальним групам.

Соціальна держава як найбільш розвинена форма на даному етапі розвитку цивілізації проводить соціальну політику, спрямовану на вдосконалення якості життя населення. Такому типу держави притаманні спеціальні функції, оскільки тільки соціальна держава є «державою для людини» і реально забезпечує матеріальними ресурсами право громадянина на життя. Відповідно, соціальна держава реалізує такі функції:

1) захисна функція полягає у створенні механізму гарантування соціально-економічної безпеки людини через усунення і попередження ризиків та їхніх наслідків, у забезпеченні системи захисту від наявних та можливих порушень прав і свобод особистості, а також у реалізації державних соціальних гарантій, стандартів і нормативів;

2) стимулююча функція полягає у створенні системи заохочень до соціально-економічної активності, ініціативи та ефективного використання підприємницького потенціалу. Важливим стимулом виступає дотримання високих стандартів життя й умов для людського розвитку;

3) інтегративна функція – це забезпечення суспільної злагоди, запобігання маргіналізації та поляризації суспільства, його фрагментації на соціально ізольовані верстви та групи;

4) інвестиційна функція полягає у розвитку соціальної інфраструктури, забезпеченні доступності охорони здоров'я, освіти, духовно-культурних здобутків. Саме ці напрями соціальної політики є необхідними інвестиціями в майбутній добробут держави;

5) функція соціального контролю полягає у наявності механізму, за допомогою якого суспільство і його

елементи забезпечують дотримання певних правил (звичаїв, правових і моральних норм, законів, адміністративних рішень), порушення яких завдає шкоди функціонуванню всієї соціальної системи. Соціальний контроль виступає як органічний елемент системи управління соціальним процесом, як механізм зворотного зв'язку між громадянами та державою [3]. Соціальна політика є ключовим чинником у діяльності соціальної держави, адже «джерела соціальної держави сягають у соціальну політику» [3]. Сучасні моделі соціальної політики відрізняються за ступенем утручання держави в соціально-економічну сферу суспільства, за ступенем соціальної захищеності громадян, за рівнем забезпеченості свободи соціального вибору у різних верств населення, за впливом соціальних процесів на економічний розвиток країни. Відповідно до цих критеріїв, виділяють такі моделі соціальної політики: патерналістську соціалістичну модель, шведську модель соціальної політики, модель «держави добробуту», модель соціально орієнтованого ринкового господарства, ринкову соціальну модель (рис. 2).

У найзагальнішому вигляді моделі можна класифікувати за ступенем визначеності цілей економічного та соціального розвитку. Зазначені моделі характерні більшою мірою для індустріальних суспільств, в яких соціальний складник розглядається як «центр витрат», повністю залежить від ефективності функціонування «центру прибутку» – економіки даного суспільства. За цього підходу ідеальною моделлю є модель держави добробуту, де потреби відтворення економічних і соціальних процесів задовільнені та збалансовані. У цілому ж вибір тієї чи іншої моделі соціальної політики визначається рівнем розвитку економічного, політичного і соціального складників суспільства.

Так, країни СНД, будучи у складі СРСР, переслідували патерналістську модель соціальної політики,

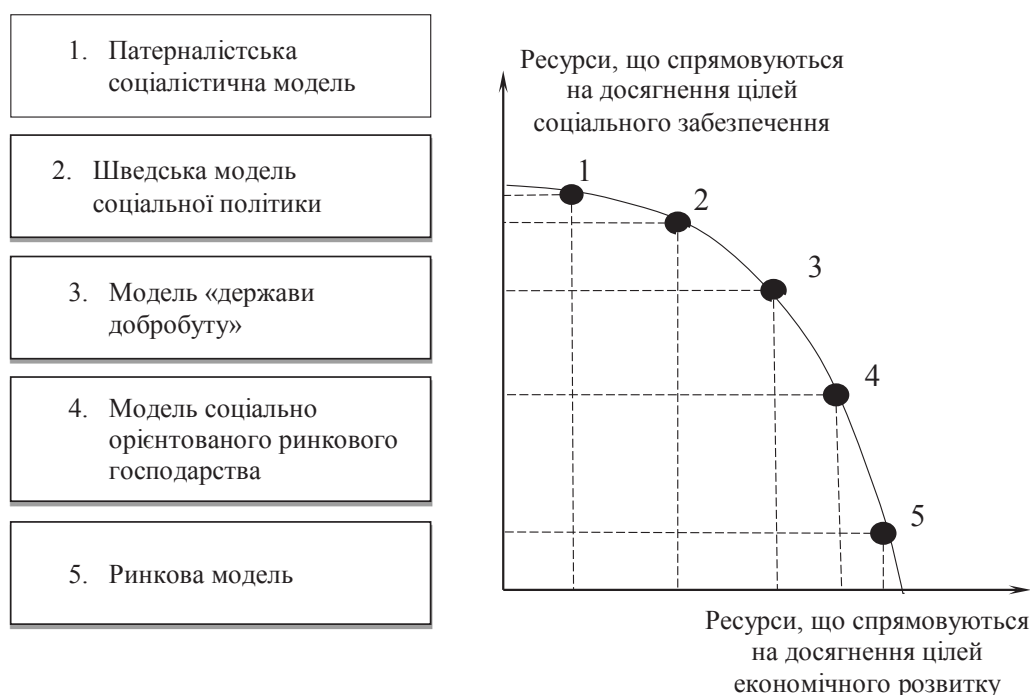

Рис. 2. Моделі соціально-економічного розвитку

Джерело: [4]

яка характеризується всебічною відповідальністю держави за соціально-економічний стан своїх громадян, державною монополією у сфері виробництва і розподілу всіх товарів та послуг, необхідних населенню, почуттям соціальної захищеності, соціальної стабільності, лояльністю громадян по відношенню до держави. Різкий перехід соціальної моделі країн СНД, України зокрема, від патерналістської моделі до ринкової є радикальним і болісно сприймається населенням. Як основний принцип даної моделі діє пріоритет ринкових методів регулювання соціальної сфери. Характеризується модель роздержавленням соціальної сфери, зведенням до мінімуму державних субсидій і дотацій та розширенням ринкових інструментів.

Сталий розвиток (англ. Sustainable development) – гармонійний (правильний, рівномірний, збалансований) розвиток – це процес змін, в якому експлуатація природних ресурсів, напрям інвестицій, орієнтація науково-технічного розвитку, розвиток особистості та інституційні зміни узгоджені між собою і зміцнюють нинішній та майбутній потенціал для задоволення людських потреб і прагнень [5].

Термін Sustainable development найкраще перекладається українською мовою у варіанті: «Збалансований розвиток на основі сталого (у розумінні невиснажливого, довготривалого, підтримуваного) використання

ресурсів планети Земля» або в дещо розширеному вигляді: «Збалансований економічний, соціальний та екологічний розвиток на основі сталого (у розумінні невиснажливого, довготривалого, підтримуваного) використання ресурсів планети Земля». (У подальшому в разі освоєння людством ресурсів інших планет можлива зміна закінчення визначення на «сталого використання ресурсів природи») [6, с. 41].

Концепція сталого розвитку з'явилася в результаті об'єднання трьох основних точок зору: економічної, соціальної та екологічної (рис. 3).

Економічний складник щодо концепції стійкості розвитку заснований на теорії максимального потоку сукупного доходу Хікса-Ліндаль, який може бути проведений за умови принаймні збереження сукупного капіталу, за допомогою якого й визначається цей дохід. Ця концепція має на увазі оптимальне використання обмежених ресурсів і використання екологічних природо-, енерго- і матеріалозберігаючих технологій, включаючи видобуток і переробку сировини, створення екологічно прийнятної продукції, мінімізацію, переробку та знищення відходів. Однак під час вирішення питань про те, який капітал повинен зберігатися (наприклад, фізичний або природний, або людський) і якою мірою різні види капіталу взаємозамінні, а також під час вартісної оцінки цих активів, особливо

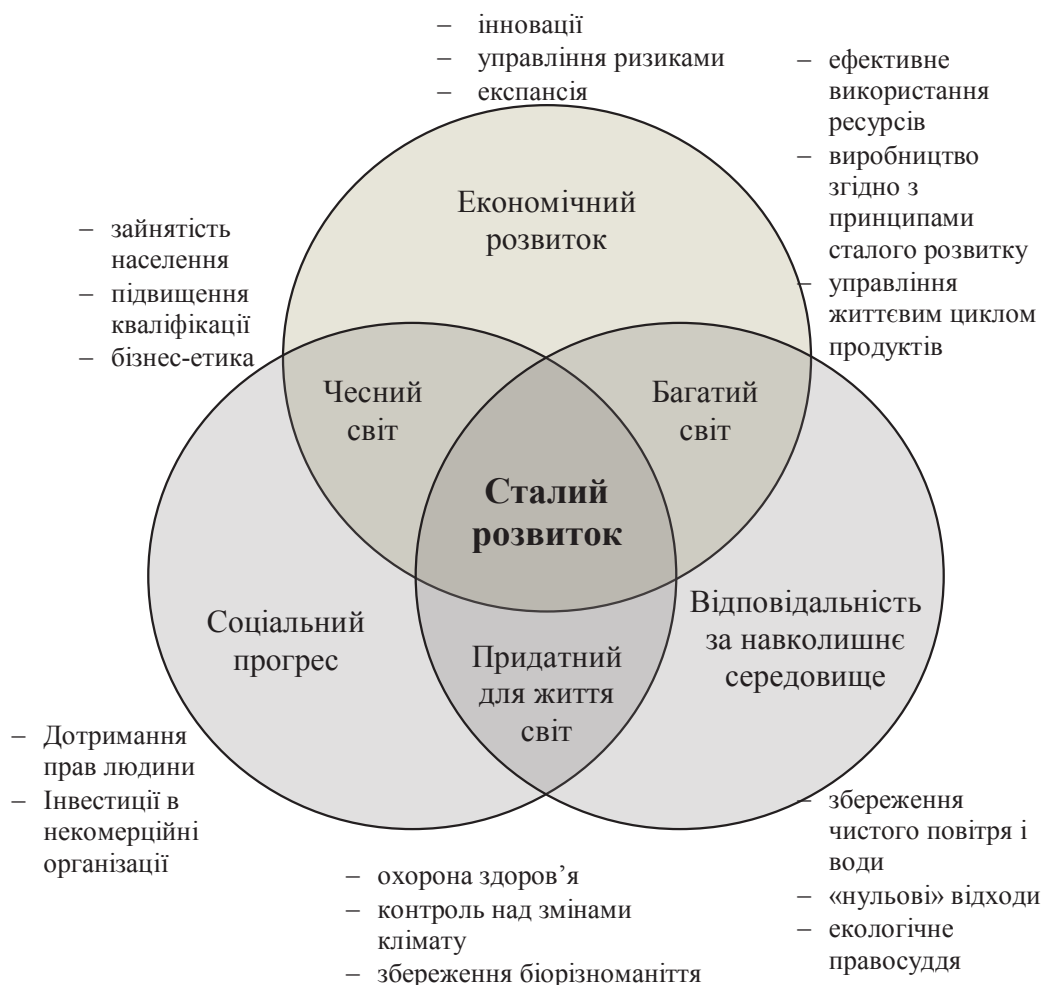

Рис. 3. Концепція сталого розвитку

Джерело: [5]

екологічних ресурсів, виникають проблеми правильної інтерпретації та рахунки. З'явилися два види стійкості: слабка, коли йдеться про незменшуваний у часі природний та проведений капітал, і сильна, коли повинен не зменшуватися природний капітал (причому частина прибутку від продажу невідновних ресурсів повинна спрямовуватися на збільшення цінності відновлюваного природного капіталу) [5].

Соціальний складник стійкості розвитку орієнтований на людину і спрямований на збереження стабільності соціальних та культурних систем, у тому числі на скорочення числа руйнівних конфліктів між людьми. Важливим аспектом цього підходу є справедливий розподіл благ. Для досягнення стійкості розвитку сучасному суспільству доведеться створити більш ефективну систему ухвалення рішень, що враховує історичний досвід і заохочує плюралізм. Важливе досягнення не тільки внутрішньої, а й справедливості між поколіннями. У рамках концепції людського розвитку людина є не об'єктом, а суб'єктом розвитку. Спираючись на розширення варіантів вибору людини як головної цінності, концепція сталого розвитку має на увазі, що людина повинна брати участь в процесах, які формують сферу її життєдіяльності, сприяти прийняттю і реалізації рішень, контролювати їх виконання [5].

З екологічного погляду сталий розвиток має забезпечувати цілісність біологічних і фізичних природних систем. Особливе значення має життєздатність екосистем, від яких залежить глобальна стабільність усієї біосфери. Більше того, поняття «природних» систем і ареалів проживання можна розуміти широко, включаючи в них створене людиною середовище, таке як міста. Основна увага приділяється збереженню здібностей до самовідновлення і динамічної адаптації таких систем до змін, а не збереження їх у деякому «ідеальному» статичному стані [5].

Критерії сталого розвитку становлять основу формування життєвих стандартів як об'єктивного компонента якості життя населення (рис. 4).

Зокрема, процес економічного зростання створює передумови для підвищення рівня життя населення. За умови наявності справедливої системи перерозподілу матеріальних благ економічний компонент у забезпеченні сталого розвитку потенційно формує економічну основу для забезпечення життєвих стандартів на сучасному загальноцивілізаційному рівні [8].

Коли результати економічного зростання трансформуються у цілі соціального розвитку, створюються передумови для забезпечення якості життя населення. У цьому разі в умовах сприятливого зовнішнього середовища поряд із необхідним рівнем доходів здійснюється розбудова необхідної соціальної інфраструктури. Проте світ не є людиноцентричним. Коеволюційний розвиток природи та суспільства є на сучасному етапі розвитку цивілізації необхідною умовою виживання соціальних систем [7].

Головні екологічні зміни – це коригування всіх економічних та соціальних планів та параметрів свого розвитку для запобігання й упередження негативних наслідків для довкілля, що могли б виникнути чи проявитися в коротко- чи довготривалій перспективі [6, с. 47]. Тому забезпечення високих життєвих стандартів як об'єктивного компонента механізму управління якістю життя населення може бути оптимально реалізованим у рамках системи сталого розвитку як наддержавної системи формування цілей та обмежень щодо їх постановки та досягнення в життєдіяльності сучасного суспільства (рис. 5).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, державний механізм управління сталим розвитком не є тотожним та не поглинає державний механізм управління якістю життя населення, що зумовлено наявністю

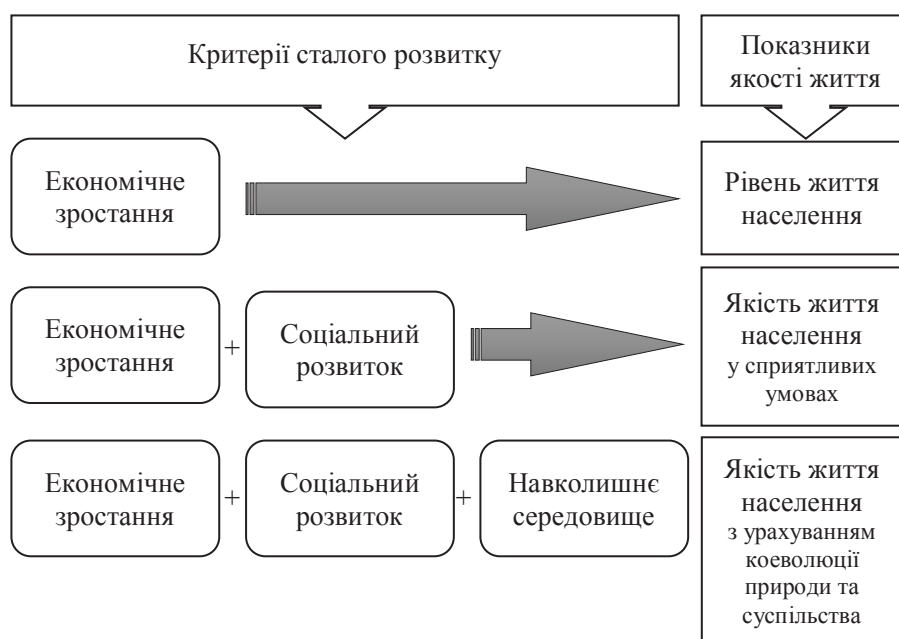
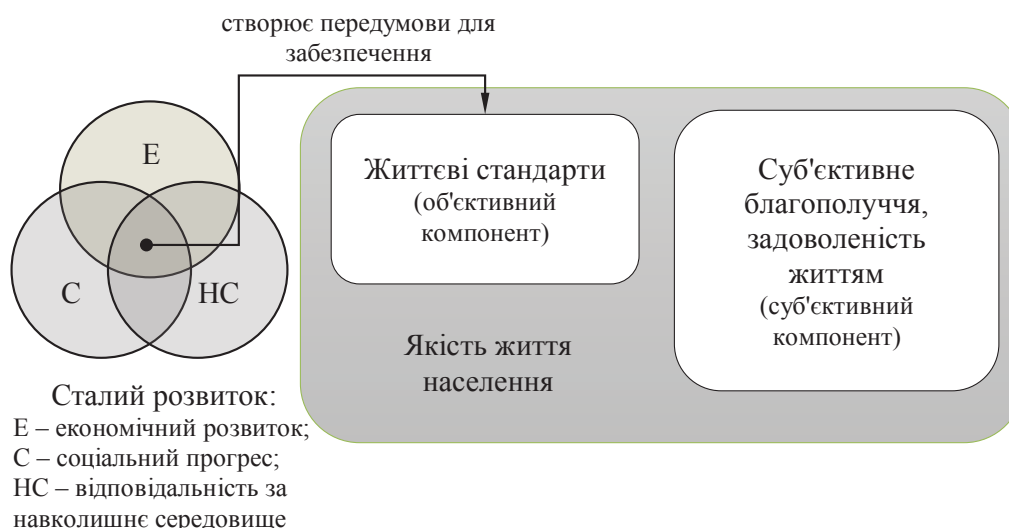

Рис. 4. Критерії сталого розвитку в контексті формування показників якості життя населення

Джерело: запропоновано автором

Рис. 5. Базові компоненти якості життя та їх зв'язок із системою сталого розвитку

Джерело: запропоновано автором

в об'єкті управління останнього суб'єктивного компоненту. Отже, досягнення високих показників сталого розвитку створює передумови для забезпечення життєвих стандартів як об'єктивного компоненту якості життя населення. З іншого боку, управління об'єктивним ком-

понентом якості життя, що формує комплекс завдань відповідного механізму державного управління, з необхідністю враховує обмеження, зумовлені низкою чинників стійкого розвитку, спрямованих на забезпечення коеволюції природи та суспільства.

Список використаних джерел:

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році». Київ : НІСД, 2016. 688 с.
2. Антипина О.В. Экономическая теория счастья как направление научных исследований. *Вопросы экономики*. 2012. № 2. С. 94-107.
3. Доклад о человеческом развитии 2013. Возвышение Юга : Человеческий прогресс в многообразном мире. NY. : United Nations Development Programme. 2013. 216 p.
4. КМИС. URL: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=670&page=2> (дата звернення: 12.05.2019).
5. Офіційний вебсайт Державного комітету статистики України. Статистична інформація. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 12.05.2019).
6. Управление региональной экономикой / Г.В. Гутман и др. ; под. ред. Г.В. Гутмана. Москва : Финансы и статистика, 2001. 176 с.
7. Детмер У. Теория ограничений Голдратта: системный подход к непрерывному совершенствованию. Москва, 2007. 444 с.
8. Друкер П. Задачи менеджмента в XXI веке. Москва, 2001. 272 с.